

نقش صبوری مادر در تربیت فرزند با تکیه بر آیات و روایات

مریم اسلامی^۱، رضا بنی اسدی^۲

^۱ طلبه سطح ۳، رشته تفسیر و علوم قرآن، حوزه علمیه خواهران امام حسین ع یزد، یزد، ایران

^۲ استادیار، دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی شهید صدوقی یزد، یزد، ایران (نویسنده مسوول)

چکیده

این پژوهش با هدف بررسی نقش صبوری مادر در حوزه‌های مختلف تربیتی فرزند از دیدگاه آیات قرآن کریم و روایات معصومین (ع) صورت گرفته است. روش این پژوهش توصیفی تحلیلی بوده و جامعه پژوهشی آیات قرآن کریم و روایات معصومین (ع) و نیز متون تربیتی است که به نحوی با مسائل مربوط به تربیت فرزند در ارتباط می‌باشد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد صبوری مادر نقش کلیدی و بی‌بدیلی در تربیت فرزندان دارد. مادر با بالا بردن آستانه تحمل خویش و صبوری در راه تربیت فرزند، در حوزه‌های مختلف تربیتی تاثیرات عمیق و پایدار بر فرزند خویش می‌گذارد. صبوری مادر در آموزش و انتقال مفاهیم اصیل دینی به فرزند بسیار موثر بوده و موجب استحکام باورهای دینی در او می‌شود. او می‌تواند با ارائه اخلاق پسندیده و اعمال نیکو، فرزندان را به سوی آن‌ها سوق دهد. مادر می‌تواند با صبر و حوصله در مقابل ناسازگاری‌های فرزند و احترام به احساسات و علایق او موجب افزایش عزت نفس و خودباوری در فرزند شود. همچنین می‌تواند با ایجاد فضای آرام و معنوی و تشویق فرزند در کارهای نیک و صبر و تحمل در کارهای ناشایست موجب شکوفایی استعدادها و شناخته شده و خلاقیت در او شود. یک مادر شایسته می‌تواند با صبر و استواری و رعایت آداب و موازین دینی از خطاها و لغزش‌های غریزی فرزندش پیش‌گیری کند. او با صبوری و محبت ورزیدن حساب‌شده می‌تواند موجب تعادل عاطفه و صمیمیت در فرزند شود. مادر همچنین می‌تواند با صبوری و چشم‌پوشی از بسیاری از فعالیت‌های روزانه و حتی تفریحات خویش از شادابی فرزند خود حفاظت کند.

واژه‌های کلیدی: صبوری، تربیت، فرزند، مادر، آیات و روایات

۱. مقدمه

فرزندان صالح باقیات الصالحات والدین هستند و والدین همواره آرزوی تربیت صحیح و عاقبت‌به‌خیری در دنیا و آخرت را از خدای متعال برای فرزندانشان مسئلت دارند. تربیت صحیح فرزندان به قدری مهم است که رسول خدا(ص) فرمود: فرزندان را گرامی بدارید و آنها را نیکو تربیت کنید تا خدا شما را بیامرزد (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۱۰۱، ص ۹۵). یکی از مهم‌ترین عرصه‌های زندگی یک زن، فرزندآوری، نقش مادری و تربیت و هدایت فرزندان است. او اولین مربی برای فرزندش است و دغدغه‌اش تحویل انسان سالم و صالح به جامعه است. مادر با تعلیم و تربیت صحیح موجب رشد و کمال و تعالی روح و روان فرزند می‌شود و روح جامعه را تعالی می‌بخشد و این مهم مستلزم حوصله کافی، تحمل مشقت‌ها و صبر در برابر ناملایمات زندگی است. صبر و شکیبایی در هر کاری از لوازم موفقیت است اما در مساله تربیت بسیار مهم‌تر به نظر می‌رسد.

صبر صفتی از ریشه «صبر» است به معنای کسی که بسیار صبر می‌کند. صبر در لغت صبر به معنای خویشن‌داری در سختی و تنگنا آمده است. همچنین حبس و بازداشت نفس بر اساس حکم عقل و شرع نیز معنا شده است. (راغب اصفهانی، ۱۳۶۹: ج ۲، ص ۵۲۴) صبر در اصطلاح اخلاقی به معنای ثبات و اطمینان نفس و مضطرب نشدن آن در بلا و مصائب و مقاومت کردن در مقابل حوادث و شدايد می‌باشد به گونه‌ای که مضطرب نشود و حالت ثبات و طمأنینه و رضایت که قبل از آن واقعه دارد از بین نرود و زبان و اعضا و جوارح خود را از حرکات و سخنان ناشایست بازدارد. (نراقی، ۱۴۱۷: ص ۷۰۹). تربیت در لغت به معنای پروراندن، پروردن و آموختن (دهخدا، بی‌تا: ج ۱، ص ۷۲۰) همچنین به معنای بارآوری و رشد دادن (آذرنوش، ۱۳۸۹: ص ۱۷۵) آمده است. تربیت در اصطلاح به معنای فراهم آوردن زمینه لازم برای پرورش استعداد های درونی هر موجود و به فعلیت رساندن امکانات بالقوه که در جهت کمال او است می‌باشد. (مرتضی، مطهری، ۱۳۶۷: ص ۱۲) صبروری مادر در تربیت صحیح فرزند تأثیرات بسزایی دارد و موفقیت و سعادتمندی برای خود و فرزندان و اجتماع را به همراه دارد اوست که با آراستن خود به فضیلت صبروری می‌تواند نسلی صالح را به جامعه اهدا کند.

۲. پیشینه پژوهش

در مورد تربیت پژوهش‌های زیادی صورت گرفته اما پژوهشی با این عنوان یافت نشد؛ با این حال پژوهش‌هایی مرتبط با عنوان مورد بحث شکل گرفته که به برخی از آنها اشاره می‌شود.

کتاب «تربیت دینی فرزندان»، به قلم جواد، محدثی، مشهد: انتشارات قدس رضوی، ۱۳۹۱ که در آن به جنبه‌های مختلف تربیت از دیدگاه اسلام پرداخته شده است ولی در این مقاله به صورت جزئی به نقش مادر در تربیت فرزندان پرداخته شده است.

کتاب «فرزندان، والدین، رابطه» به قلم احمد رضا زمانی، حمید روح‌افزا، اصفهان: پارس ایلیا، ۱۳۹۱ است که از نظر روانشناسی و علمی به زبان عامیانه و محاوره به موضوع ارتباط میان والدین و فرزندان پرداخته است در حالی که در این پژوهش با دید قرآنی و روایی به نقش مادر در تربیت فرزندان پرداخته شده است.

پایان‌نامه‌ای به قلم زهرا باغانی با عنوان «بررسی نقش والدین در تربیت دینی فرزند در دوران کودکی از دیدگاه اسلام» در مقطع کارشناسی ارشد دانشگاه علامه طباطبائی دانشکده روانشناسی و علم تربیتی، در زمستان ۱۳۹۱ که در آن به اقسام تربیت و نقش والدین در تربیت اعتقادی، اخلاقی، عبادی پرداخته شده است، در حالی که در این پژوهش نقش مادر در تربیت مورد بررسی قرار گرفته است.

مقاله‌ای با عنوان «نقش صبر مربی در فرآیند تربیت دینی و راهکارهای تقویت آن» به نویسندگی فاطمه وجدانی، جواد آقایی در شماره ۳۶ پژوهشنامه اخلاق در سال ۱۳۹۶ در صفحات ۲۹ تا ۵۲ ارائه شده است که در آن به بررسی آثار و نتایج صبر بر عملکرد مربی دینی پرداخته شده است و در آخر راهکارهایی برای تقویت صبر بیان شده است در حالی که در این مقاله نقش صبروری مادر در تربیت فرزند را مورد بررسی قرار داده است.

با توجه به پژوهش‌های فوق و عدم مشاهده پژوهشی در موضوع مورد بحث اهمیت این پژوهش معلوم می‌شود و آن از این جهت است که تبیین می‌کند تعلیم و تربیت فرزند تنها با تحمل و صبوری مادر به نتیجه مطلوب می‌رسد. چگونگی پذیرش مقاله به اطلاع مولف رابط خواهد رسید. با اینحال آخرین وضعیت مقالات در هر لحظه از طریق تارنمای مجله قابل پیگیری می‌باشد. در صورت پذیرش، لازم است مولفین مقاله، اصلاحات خواسته شده داوران را در نسخه نهایی و در مدت زمان خواسته شده اعمال نموده و نسخه نهایی را از طریق تارنمای مجله ارسال نمایند.

۳. روش‌شناسی پژوهش

روش این پژوهش توصیفی تحلیلی بوده و جامعه پژوهشی آیات قرآن کریم و روایات معصومین (ع) و نیز متون تربیتی است که به نحوی با مسائل مربوط به تربیت فرزند در ارتباط می‌باشد. در این پژوهش ابتدا آیات و روایات تربیتی مورد توجه قرار داده شده که این دسته از آیات و روایات خود بر سه گونه هستند. گونه اول آیات و روایاتی هستند که درباره تعامل مطلق مربی با تربیت شونده سخن می‌گویند و از آن‌جا که مادر اولین و یکی از مهم‌ترین مربی‌ها برای فرزند است به طور قطع مشمول آن‌ها می‌شود. گونه دوم مربوط به تعامل تربیتی والدین با فرزند می‌شود که این نیز شامل مادر می‌شود؛ و سرانجام گونه سوم آیات و روایاتی است که مستقیم به رابطه تربیتی مادر با فرزند پرداخته است. برای توصیف و تحلیل این داده‌ها از متون تربیتی نیز استفاده شده است.

۴. یافته‌های پژوهش

در مادر بدون شک اولین مربی فرزند محسوب می‌شود و از این جهت می‌تواند آثار عمیق و پایداری در فرزند برجای گذارد. این امر بسیار مهم در صورتی است که آستانه تحمل مادر بالا باشد. بردباری و استقامت در راه تعلیم و تربیت، ویژگی مهمی است که مربی بیش از دیگران به آن احتیاج دارد. تربیت و هدایت انسان‌ها کاری دشوار و طاقت‌فرسا است. مربی با دل و روح متربی سروکار دارد و شکی نیست که ایجاد تغییر و تحول در روح و روان افراد بسی مشکل است. مربی برای نفوذ به دل‌ها باید به فضایل و فنون مناسب و مهم آراسته گردد. آراستگی به این صفات و فضایل، مستلزم تحمل رنج‌ها و مشقت‌های بسیار است. صبر، ایستادگی و مقاومت در تربیت، حاصل شرح صدر و بالا بودن ظرفیت مربی است. (نساجی زواره، ۱۳۸۵: ص ۵۹) و مادر به عنوان اولین مربی از این قاعده مستثنی نیست. در این جا به حوزه‌های تربیتی فرزند که مادر با صبوری و تحمل خویش می‌تواند در آن‌ها تاثیرات عمیق و پایدار بگذارد بیان می‌شود.

۴-۱. آموزش آموزه‌های دینی به طور صحیح

تربیت نیکو بر اساس آموزه‌های دینی، از جمله آموزش جمله قرآن و احادیث به فرزندان در اولویت آموزش آموزه‌های دینی است. آموزش «بسم‌الله الرحمن الرحیم» به عنوان آغاز همه کارهای نیک و خداپسندانه تأثیر شگفتی در سوق دادن کودکان به سمت نیکی‌ها دارد و پاداش فراوان معنوی را نیز دربر خواهد داشت همان‌طور که در سخن پیامبر اکرم (ص) آمده است: «هرگاه معلم به کودک بگوید: بگو: «بسم‌الله الرحمن الرحیم»، پس کودک بگوید: «بسم‌الله الرحمن الرحیم»، خداوند برای این کودک و پدر و مادر او و این معلم، برائت [از آتش] خواهد نوشت». (نوری، ۱۴۰۸: ج ۴، ص ۳۸۶).

مادران نباید در آموزش مفاهیم دینی به فرزندان زیاده‌روی و سخت‌گیری داشته باشند بلکه باید صبر و حوصله به خرج داده و در آموزش توان شناختی، عاطفی و انگیزشی کودکان را در نظر بگیرند و از زیاده‌روی و سخت‌گیری در روند آموزش پرهیز کنند زیرا هدف از آموزش مفاهیم دینی، برانگیختن شوق و رغبت کودکان به یادگیری آموزه‌های دینی بوده و صرفاً انتقال آگاهی‌های دینی نیست (باغانی، ۱۳۹۱: ص ۱۰۷)؛ از این رو پیامبر اکرم (ص) همواره این سخن را تکرار می‌فرمودند که: «آموزش دهید و آسان بگیرید و سخت‌گیری نکنید» (متقی هندی، ۱۴۰۱: ج ۱۰، ص ۲۴۹).

بنابراین در آموزش آموزه‌های دینی نباید سختگیری وجود داشته باشد تا نتیجه عکس بدهد چرا که خشونت و سختگیری در امور آموزش مفاهیم دینی، کودک را نسبت به اصل دین و تعالیم روح‌بخش آن بدبین می‌نماید (مقدسی‌پور، ۱۳۸۲: ص ۳۸). علاوه بر آموزش قرآن و حدیث به فرزندان، لازم است آن‌ها را با احکام دینی نیز آشنا ساخت. مادر، در آموزش احکام عملی به فرزند نقش مهمی را ایفا می‌کند. اگر مادر احکام الهی را خوب بداند، به‌مراتب، بهتر از معلم می‌تواند به فرزندش آموزش دهد. ارتباط مادر و فرزند، ارتباطی مستقیم و عاطفی است و اثرپذیری در این نوع ارتباط، قوی‌تر و عمیق‌تر از ارتباط با دیگران است. از این‌رو، مادر، عامل مهمی در انتقال ارزش‌ها و آموزش قرآن و احکام به فرزند است (احسانی، ۱۳۸۷: ص ۸۰ و ۸۱) و داشتن صبر و حوصله او موجب می‌شود تا فرزند آموزه‌های دینی را به‌خوبی بیاموزد. در روایتی امام باقر(ع) می‌فرماید: «چون کودک سه‌ساله شود به او گفته شود هفت بار «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» بگوید، بعد رها شود تا به سن سه سال و هفت ماه و بیست روز رسد، پس به او گفته شود: هفت بار «مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ» بگوید، و رها شود تا به چهارسالگی رسد، سپس به گفته شود هفت بار «صَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ» بگوید سپس رها شود تا پنج‌سالگی او تمام شود سپس دست راست و چپ به آموزش داده شود و چون آموخت، رو بقبله و داشته شود، و به او گفته شود سجده کند، سپس رها شود تا این که هفت سالگی او تمام شود پس در این هنگام به او گفته شود سجده کن و چون شُست به او گفته شود نماز بخوان سپس رها شود تا این که نه سالگی او تمام شود. پس در این هنگام وضو و نماز به او تعلیم داده شود و در صورت کوتاهی تنبیه گردد پس زمانی که وضو و نماز را فرا گرفت خداوند عز و جل او و والدینش را می‌آمزد. (ابن بابویه، ۱۴۱۳: ج ۱، ص ۲۸۱). بر این اساس، دانشمندان تعلیم و تربیت با توجه به توانایی‌های ویژه دوران کودکی در آموختن مفاهیم و معارف، رعایت اصل تدریج را مسئله مهمی تلقی نموده‌اند که لازمه آن صبوری مادر است که در رده سنی به آموزش چه معنا و مفهومی بپردازد و از زیاده‌روی و سختگیری پرهیز کند که به‌واسطه آن فرزندان آموزه‌های دینی را به‌طور کامل و صحیح فرا می‌گیرند. (احسانی، ۱۳۸۷: ص ۸۲)

۴-۲. رشد فضایل اخلاقی

پدر و مادر، هر دو در آموزش آداب نیکو و فضایل اخلاقی به فرزند مسئول و موثر هستند، ولی مادر نقش بیشتری در این باره ایفا می‌کند؛ زیرا مادر در خلوت و جلوت با فرزند است و کمتر از هم جدا هستند. همچنین مهر و محبتی که میان مادر و فرزند وجود دارد، در اثرگذاری وی بر فرزند کمک می‌کند. از این‌رو، مادر بیشتر باید به آموزش آداب و فضیلت‌ها به فرزند بپردازد و خوبی‌ها را به او تلقین کند تا به تدریج، فرزند به این امر عادت کند (همان، ص ۸۳). و برایش ملکه شود. در این مورد گفته شده است: باید کودک را از پرگویی و دروغ، قسم خوردن اگرچه راست باشد و از لهو و لعب و استهزا و زیاد مزاح کردن و ابتدا به سخن نمودن منع کرد. باید عادت کند که جز به اندازه‌ای که می‌پرسند، سخن نگوید. مادامی که بزرگ‌تر سخن می‌گوید، گوش فرا دهد و از پیش پای بزرگ‌تر از خود برخیزد و به او جای دهد و در پیش روی او بنشیند. اگر کودک، در خردی به این آداب مؤدب و تربیت شود، این اخلاق و ملکات، بعد از بلوغ در او راسخ و ریشه‌دار خواهند شد و انسانی نیک و شایسته خواهد گشت. اگر برخلاف این‌ها نشو و نما کند، وبال پدر و مادر خواهد شد، بلکه باعث رسوایی و ننگ [آنان] می‌شود. بر هر پدر و مادری واجب است که در تأدیب و تربیت فرزند مسامحه نکند که این امانت خدا نزد اوست و دل کودک، جوهری است پاک و صاف و خالی از هر نقش و صورت و پذیرای هر نیک و بد و این والدین هستند که او را به یکی از این دو راه می‌برند. اگر او را به راه خیر ببرند، به همان روش نشو و نمو می‌کند و در دنیا و آخرت سعادت‌مند می‌شود و معلم و مربی او در ثوابش شریک‌اند و گرنه شقی و هلاک خواهد شد. (مهدی، نراقی، ۱۴۱۷: ج ۱، ص ۲۷۲).

نقش مادر در تربیت اخلاقی فرزند بر همگان روشن است و چندان نیازی به تبیین ندارد. مادر، مهم‌ترین و نخستین الگوی رفتاری و اخلاقی فرزند است، چنان‌که هر کاری که انجام می‌دهد، در منش و شیوه رفتار او با دیگران اثر می‌گذارد. مادر با رفتار پسندیده خود، انسان می‌پروراند. فرزند را از عالم ناپاکی‌ها، حسدها، کینه‌ها و صفات ناپسند اخلاقی دور می‌سازد و محبت و خیراندیشی به هم نوع را به وی می‌آموزد. مادر، سرچشمه فضیلت‌ها و خوبی‌هاست. وی می‌تواند درس تقوا و خداترسی به فرزند بیاموزد و از کودکی ضعیف و ناتوان، شخصیت بزرگ علمی و اخلاقی بسازد و تحویل جامعه دهد (میرعظیمی، ۱۳۶۹: ص ۴)

ص ۱۶-۱۷). در مقابل، اگر مادر به وظیفه خویش عمل نکند و در برابر چشمان کودک، دست به رفتارهای نامناسب و ناشایست بزند، کودک از وی پیروی می‌کند و در نتیجه، آدمی پست و منحرف تربیت خواهد شد. امام خمینی قدس سره در این باره می‌فرماید: «مادر خوب، بچه خوب تربیت می‌کند و خدای نخواستہ اگر مادر منحرف باشد، بچه از همان دامن مادر، منحرف بیرون می‌آید و چون بچه‌ها آن علاقه‌ای که به مادر دارند، به هیچ‌کس ندارند و در دامن مادر که هستند، تمام چیزهایی که دارند، آرزوهایی که دارند، خلاصه می‌شود در مادر و همه چیز را در مادر می‌بینند» (خمینی، ۱۳۷۴: ص ۱۲۴).

۳-۴. ترغیب به تکالیف عملی

نقش‌آفرینی مادر در عرصه تکالیف عملی نیز غیر قابل انکار است. وی می‌تواند با انجام دادن فرایض الهی، الگویی نیکو برای فرزندان و مصداق عینی این کلام معصوم (ع) باشد که با کردار شایسته خود، راهنمای مردم به سوی فضیلت‌ها شوید و تنها دعوت گر زبانی نباشید (ابن بابویه، ۱۴۰۳: ص ۸). به عنوان مثال عبادت مادر در خانه، نوعی تمرین عملی و ارائه الگو به فرزند است که ذهن آماده او را به خود جلب می‌کند و اثر آن سال‌ها در دل و ذهن او باقی می‌ماند؛ چنان‌که رفتار صحیح مادر در مواجهه با نامحرم نیز که یک واجب شرعی و تکلیف عملی است به ویژه برای دختران قابل توجه است. اگر مادری در عرصه‌های مختلف موفق باشد و در عین حال پوشش و حجابی مثال زدنی داشته باشد بهترین مشوق فرزند برای انتخاب حجاب و انجام این تکلیف عملی است. بنابر این مادران برای تربیت نسلی نیکوکار، باید دوراندیشی داشته باشند که لازمه آن داشتن صبر است همان‌طور حضرت علی (ع) فرمودند: با صبر است که دوراندیشی تقویت می‌شود (لیثی واسطی، ۱۳۷۶: ص ۳۸۴). مادران با داشتن صبر و تحمل در مقابل رفتارهای ناهنجار و اشتباه فرزندان و راهنمایی درست آن‌ها، فضایی آرام و معنوی به وجود می‌آورند که در این فضا رشد ترغیب به تکالیف عملی فرزندان بهتر صورت می‌گیرد.

۴-۴. افزایش عزت نفس و خودباوری

عزت نفس و بزرگ‌منشی، از ویژگی‌های برجسته انسانی است که هر فردی می‌کوشد آن را هم در وجود خود و هم در وجود فرزندان و خانواده‌اش ایجاد و تقویت کند. عزت نفس؛ به معنای قوت، قدرت و ارجمندی، در فطرت بشر ریشه دارد و نمی‌گذارد فرد در فراز و نشیب‌های زندگی، احساس شکست کند. در اینجا منظور از عزت نفس، شناخت حقیقت نفس خویش و قرار دادن آن در مقام و منزلت حقیقی خود است. تقویت عزت نفس به این معنا، در شمار اصول تعلیم و تربیت است و مادر باید به آن توجه ویژه‌ای داشته باشد؛ زیرا نادیده انگاشتن عزت نفس کودک، به تکبر و غرور یا به ضعف نفس او می‌انجامد که هر کدام، پیامدهای نامطلوب تربیتی به همراه دارد. از این رو باید، عزت نفس را از زمان کودکی در فرزندان ایجاد و تقویت کرد و آن‌ها را با از آن ویژگی پرورش داد (مظاهری، ۱۳۶۷: ص ۴۵). اگر فرزندان در محیط خانواده موردتکریم پدر و مادر باشند و از اول به شخصیت آن‌ها احترام شود زبون و فرومایه بار نمی‌آیند و در خود احساس حقارت و پستی نمی‌کنند؛ بنابراین پدر و مادر باید درراه پرورش روان و احیای شخصیت وی به وظایف خویش به نحو احسن عمل کرده از تندی در رفتار که باعث تحقیر کودک و مایه رنجش و آزرده‌گی خاطر اوست، بپرهیزند چراکه شکست‌های روانی کودک نتایج نامطلوبی در طول زندگی او به بار می‌آورد (ناطق، ۱۳۹۷: ص ۱۲۹-۱۳۰).

کودک، موجودی پاک و معصوم و به‌دوراز گناه و معصیت است. از این رو، بیش از دیگران شایسته تکریم و تعظیم است و احترام به او، از عوامل مهم در پرورش شخصیتش به شمار می‌رود. بر همین اساس، باید به کودک احترام گذاشت و او را تکریم کرد؛ تجربه نیز نشان داده است اگر فرد در کودکی از سوی بزرگ‌سالان تکریم و احترام شود، بزرگوار، شریف و باشخصیت بار می‌آید و برای حفظ شأن و کرامت خود از کارهای زشت و ناپسند دوری می‌کند (امینی، ۱۳۸۱: ص ۱۹۲). مادر بیش از همه شایسته احترام و تکریم به کودک است؛ چون او رابطه تنگاتنگ و مداومی با کودک دارد و همواره از احوال و اوضاعش باخبر است. مادر نباید فرزند را از نظر روحی و روانی تحقیر کند؛ بلکه باید به شخصیت او بها دهد و وی را تشویق کند تا استعدادهای درونی‌اش

شکوفه گردد (احسانی، ۱۳۸۷: ص ۷۸) به عنوان مثال زمانی که تذکری به فرزندان می‌دهد، صدایش بلندتر از حد معمول نباشد و نصایحش همراه با ملایمت و نیکویی بیان شود تا رنجشی در فرزندان به وجود نیاید و به شخصیت آنان آسیبی نرساند. مادر در صورت افزایش صبر و تحمل خود در برابر سختی‌ها و ناسازگاری‌های فرزند، در واقع به احساسات و علایق او احترام گذاشته و از سرکوب، تحقیر یا امرونی و سرزنش او پرهیز می‌کند تا از فرزندش فردی مقتدر و با اراده و با عزت بسازد چرا که حضرت علی(ع) فرمود: صبر به پیشرفت هر کاری کمک می‌کند (لیثی واسطی، ۱۳۷۶: ص ۲۸۴) بنابراین مادر با صبر بر خواسته‌های فرزند و احترام بر آن‌ها موجب افزایش عزت‌نفس و خودباوری در وی می‌شود.

۴-۵. شکوفاسازی صحیح استعدادهای شناخته شده

یکی از شرایط عمده برای رشد عاطفی، ذهنی، فکری و روانی کودکان، محیط مناسب خانواده است. فضای آرام و معنوی در خانواده‌هایی که ملتزم به حقوق متقابل و ارزش‌های اخلاقی و دینی هستند، برای شکوفایی استعدادها و همچنین خلاقیت فرزندان مؤثر است (مروجی طبسی، ۱۳۹۰: ص ۸۳).

یکی از راه‌های مؤثر در تقویت و تثبیت رفتارهای دینی فرزندان، تشویق آنان به انجام کارهای خوب و شایسته است. اگر کودک کار مثبتی انجام داد، باید از او تشکر و او را تحسین و تمجید کرد؛ زیرا تشویق زبانی یا پاداش عملی در کودک ایجاد انگیزه می‌کند و سبب می‌شود که وی آن کار خوب را تکرار کند و ادامه دهد (احسانی، ۱۳۸۷: ص ۴۹). تشویق‌های والدین در برابر کارهای نیک آن‌ها، استعدادهای فرزندان را تقویت می‌کند و به شکوفایی می‌رساند. مادر، از همه‌کس به فرزند مهربان‌تر، نزدیک‌تر و بیش از هر کس دیگری مورد اعتماد اوست. از این‌رو، بهتر می‌تواند با تشویق‌های سازنده خود موجب شکوفایی استعدادهای او شود (احسانی، ۱۳۸۷: ص ۹۵). در جهت مقابل مادر با صبر و شکیبایی و راهنمایی در مقابل رفتارهای فرزند نیز که ممکن است شامل رفتارهای خطرناک و خرابکارانه باشد به شکوفاسازی استعداد و دستیابی به مقام والای او کمک می‌کند البته گاهی عتاب و تنبیه نیز در راستای تربیت فرزند است که این هم باید با صبوری صورت بگیرد و از حد نگذرد. در این‌باره گفته شده است: «چون خلق نیک یا کار پسندیده‌ای از کودک سر زند، او را آفرین گوید و پاداش دهد و در برابر مردم تحسین کند. اگر کار زشتی از او سر زند، بار اول بهتر است نادیده انگارد و به روی او نیاورد و وانمود کند که کسی جرئت نمی‌کند چنین کاری انجام دهد، خصوصاً اگر خود طفل در پنهان داشتن آن کار کوشش کند؛ زیرا به رخ او کشیدن، ممکن است وی را جری سازد، به‌طوری‌که بعد از این، آشکارا مرتکب آن خطا شود و باکی از آن نداشته باشد. اگر درباره آن کاری که از او سرزده، کودک را عتاب کند، باید در خفا او را سرزنش نماید و زشتی آن کار را بزرگ جلوه دهد و به او بگوید: مواظب باش که کسی بر آن کار مطلع نشود و گرنه نزد مردم رسوا می‌شوی، ولی در سرزنش و عتاب نباید زیاده‌روی کرد که اهمیت سرزنش، از دلش می‌رود (نراقی، ۱۴۱۷: ص ۲۷۱).

۴-۶. کنترل صحیح غرایز و جلوگیری از بلوغ‌های زودرس و خطر ساز

انسان از بدو تولد، غریزه جنسی دارد و این غریزه، به تدریج رشد می‌کند و خود را نشان می‌دهد. از این‌رو، مادر می‌تواند در این زمینه نقش مؤثری ایفا کند و غریزه جنسی کودک را به‌صورت طبیعی و همراه با افزایش شناخت دینی و اخلاقی، تربیت و هدایت کند. وظیفه مادر نسبت به تربیت فرزند، به‌ویژه تربیت جنسی او بسیار سنگین است؛ زیرا اگر غرایز جنسی از کودکی هدایت نشود و در این‌باره آموزش‌هایی به کودک و نوجوان داده نشود، ممکن است با فرارسیدن دوران بلوغ، مشکلاتی به وجود آید و دیگر راه‌کارهای تربیتی اثر چندانی نداشته باشد (احسانی، ۱۳۸۷: ص ۹۳). مادر می‌تواند در کنترل غریزه و شهوت فرزند نقش بیشتر و بهتری داشته باشد؛ زیرا او معمولاً در کنار فرزند است و می‌تواند بر رفتار و گفتار وی نظارت کامل داشته باشد. مادر با تقویت پایه‌های فکری و اعتقادی فرزند و آموزش احکام دینی و با به کارگیری روش‌های صحیح آموزه‌های اسلامی می‌تواند این امر مهم را به انجام رساند. (امینی، ۱۳۸۱: ص ۴۹).

مادران باید شرایط خانه را به گونه‌ای فراهم آورند که با رشد متعادل و طبیعی امیال جنسی، بر آگاهی‌های فرزند در این باره افزوده گردد و وی با آگاهی از خطاهای جنسی پرهیز کند (ثابت، ۱۳۷۹: ص ۵۹۵). بنابراین، مادر باید از همان آغاز به این امر توجه کند و فضای خانه را به گونه‌ای آماده سازد که موجب تحریکات جنسی کودک نگردد. رفتار مادر باید حساب شده و با عفت و حیا همراه باشد و بدون لباس و نیمه عریان در برابر پسری که به سن بلوغ نزدیک است، ظاهر نشود. در این شرایط است که خیلی از اوقات هوای گرم یا حس لذت طلبی می‌تواند مانعی برای انجام این عمل باشد ولی مادر با آن‌ها مبارزه می‌کند و در مقابل آن‌ها صبر و مقاومت از خود نشان می‌دهد چرا که می‌داند صبر و مقاومت او موجب می‌شود فرزندش دچار لغزش و گناه نشود. حضرت علی(ع) در مورد رابطه صبر و لغزش می‌فرماید: لغزشی با وجود صبر نخواهد بود (لیثی واسطی، ۱۳۷۶: ص ۲۸۵). همچنین پس از رسیدن به مرحله تمیز و شناخت بد و خوب و زشت و زیبا باید بستر خواب آنان جدا شود همان گونه که حضرت محمد(ص) نیز در این باره می‌فرماید: زمانی که فرزندان شما به سن هفت سالگی رسیدند، خوابگاهشان را از یکدیگر جداسازید (متقی هندی، ۱۴۰۱: ج ۱۶، ص ۴۴۱). بنابراین مادران با صبر و استواری و رعایت آداب و موازین اسلامی، می‌توانند جلوی بسیاری از خطاها و لغزش‌های فرزندان را بگیرند و از بلوغ زودرس و عدم کنترل غریزه‌ی جنسی آن‌ها جلوگیری کنند.

۴-۷. حفظ تعادل عاطفی

یکی از جنبه‌های مهم نقش تربیتی مادر، نقش وی در پرورش عواطف فرزند است که آثار آن در رفتار وی به خوبی نمایان می‌گردد. اسلام به ویژگی عاطفی و روانی مادران توجه ویژه‌ای داشته و به این جنبه از وجود آنان اهمیت فراوان داده است، چنان که رسول اعظم(ص) در این باره می‌فرماید: خداوند با زنان و مادران، مهربان‌تر از مردان است (حر عاملی، ۱۴۰۹: ج ۱۵، ص ۱۰۴).

این توجه ویژه خداوند به عواطف مادران، مسئولیت آنان را در برابر فرزندانشان افزون‌تر می‌کند؛ زیرا مادران باید فرزند را با تعادل عاطفی پرورش دهند و این ویژگی را در وجود آن‌ها تثبیت و تحکیم بخشند. بی‌مهری مادر، مهم‌ترین عامل از بین رفتن تعادل عاطفی فرزند است و چه بسا موجب افسردگی و پریشانی وی گردد (شعاری نژاد، ۱۳۷۹: ص ۴۷۹). فرزندی که در آغوش گرم خانواده و به ویژه مادر بزرگ شود در برابر محبت‌های کاذب، ایمنی می‌یابد و از این طریق به گمراهی و هلاکت نمی‌افتد. این موضوع در مورد دختران از اهمیت بیشتری برخوردار است که تشنه محبت هستند. بسیاری از معضلات اجتماعی که گریبان‌گیر فرزندان و به ویژه دختران و به تبع آن خانواده‌ها می‌گردد به همین جهت است که فرزندان از نظر عاطفی به صورت متعادل تربیت نشده‌اند و از همین جا نقش کلیدی مادر در این امر مشخص می‌شود. تنها کسی که می‌تواند به نیازهای عاطفی فرزند بیش‌ترین و بهترین پاسخ مناسب را دهد مادر است زیرا مادر از همه به فرزند نزدیک‌تر است و با مهر و محبت می‌تواند نیازهای عاطفی وی را رفع کند.

۴-۸. حفظ شادابی

مادر بیشترین نقش را در شادابی فرزند دارد زیرا مادر به شرایط زیستی و روانی کودک بیش از هر کس دیگری آشنا است و او است که با رفتار صبورانه خویش می‌تواند نیازهای روحی وی را برطرف کند ممکن است. ممکن است فرزند نسبت به اموری حساس باشد که او را آزرده‌خاطر می‌کند و در نقطه مقابل ممکن است اموری موجب شادمانی فرزند را فراهم کند. مادر که از همه به حساسیت‌ها و خواسته‌های فرزند آشناتر است می‌تواند با توجه لازم نسبت به آن‌ها شادابی فرزند خویش را تامین کند. غفلت و بی‌توجهی به این امور ممکن است موجب مشکلات روانی در فرزند شود بنابر این فرزندان از این جهت در این دوره نیاز به مراقبت بیشتری دارند؛ از این رو مادران با صبوری و شکیبایی باید از بسیاری از فعالیت‌های روزانه و گاهی اوقات تفریحات خویش چشم‌پوشی کنند تا بتوانند به درستی از شادابی فرزند خود حفاظت کنند زیرا ممکن است یک لحظه قصور موجب غم و اندوه طولانی شود همان‌طور که امام صادق(ع) فرمودند: بسیار اتفاق افتاده که یک ساعت صبر و شکیبایی، سبب شادی طولانی شده است و چه بسیار لذت کوتاهی در یک ساعت، غم و اندوه طولانی به بار آورده است (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۶۸، ص ۹۱). بنابر

این مادر با صبوری و از خودگذشتگی از فرزند خود در برابر خطرات و آسیب‌های روحی روانی محافظت می‌کند و اگر این صبوری او نباشد و این مراقبت جدی نسبت به حساسیت‌ها و خواسته‌های او صورت نگیرد ممکن است فرزند دچار مشکلات روحی شده و نشاط و شادابی خوید را از دست بدهد.

۵. نتیجه‌گیری

از مجموع یافته‌های این پژوهش که نقش صبوری مادر در مساله تربیت را بررسی کرده چنین بر می‌آید که صبر و تحمل مادر در راه تربیت فرزند خویش یک نقش بی‌بدیل و کلیدی است. اگر مادر این نقش مهم را درک کند و به آن ملتزم باشد در امر تربیت موفق خواهد بود اما در صورت عدم شناخت آن در حوزه نظری و نیز عدم التزام به آن در حوزه عملی انتظار تربیت موفق فرزند، انتظاری بیهوده است و می‌توان مطمئن بود مادر در تربیت مطلوب فرزند موفق نخواهد بود. مادر به‌عنوان اولین مربی انسان با رنج‌ها و مشقت‌ها و بسیاری از ناملایمات زندگی روبرو می‌شود که با آراستن خود به فضیلت صبر و به‌کارگیری رفتار و کردار پسندیده می‌تواند نقش منحصر به فردی در تربیت فرزند ایفا کند. صبوری مادران در امر تربیت فرزندان، بسیار تأثیرگذار بوده و موجب تحویل فرزندی صالح و فردی شایسته به جامعه می‌شود. نتایج صبوری مادر در حوزه‌ای مختلف تربیت فرزند قابل توجه است. مادر با بالا بردن آستانه تحمل خویش در آموزش آموزه‌های دینی و با رعایت اصل تدریج و توجه به توانایی‌های ویژه دوره کودکی و پرهیز از سختگیری و عجله می‌تواند تأثیر به‌سزایی در انتقال مفاهیم اصیل دینی به فرزند داشته و در نتیجه موجب استحکام باورهای دینی در او شود. مادر با دوراندیشی که لازمه آن صبوری است می‌تواند با ارائه اخلاق پسندیده و نیز اعمال نیکو، فرزندان را به سوی آن‌ها سوق دهد. مادر می‌تواند در مقابل ناسازگاری‌های فرزند با صبر و حوصله و پرهیز از سرزنش و تحقیر، به احساسات و علایق کودک و نوجوان احترام گذارد و با این کار موجب افزایش عزت نفس و خودباوری در فرزند شود. مادر می‌تواند با ایجاد فضای آرام و معنوی و تشویق فرزند در کارهای نیک و صبر و تحمل در کارهای ناشایست موجب شکوفایی استعدادهای شناخته شده و خلاقیت در او شود. مادر می‌تواند با صبر و استواری و رعایت آداب و موازین دینی از خطاها و لغزش‌های غریزی فرزندش پیش‌گیری کند. محبت ورزیدن حساب‌شده همراه با صبوری مادر موجب تعادل عاطفه و صمیمیت در فرزندان شده و اعتماد فرزند به والدین را افزایش می‌دهد. حفظ شادابی فرزند در گرو صبر و مراقبت مادر است که با چشم‌پوشی از بسیاری از فعالیت‌های روزانه و گاهی اوقات تفریحات خویش از شادابی فرزند خود حفاظت می‌کند.

منابع و مراجع

قرآن کریم

۱. آقاپور آذرتاش، آذرنوش، (۱۳۸۹ش)، فرهنگ لغت معاصر، تهران: نشر نقش جهان.
۲. ابن بابویه، محمد بن علی، (۱۴۰۳ق)، معانی الأخبار، محقق: علی اکبر غفاری، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۳. ابن بابویه، محمد بن علی، (۱۴۱۳ق)، من لا یحضره الفقیه، محقق/مصحح: علی اکبر غفاری، چاپ دوم، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۴. احسانی، محمد، ۱۳۸۷هش، نقش مادران در تربیت دینی فرزندان، قم: دفتر عقل.
۵. امینی، ابراهیم، (۱۳۸۱ش)، تربیت، قم: بوستان کتاب.
۶. باغانی، زهرا، زمستان (۱۳۹۱ش)، بررسی نقش والدین در تربیت دینی فرزند در دوران کودکی از دیدگاه اسلام، کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی دانشکده روانشناسی و علم تربیتی.

۷. پاینده، ابوالقاسم، (۱۳۸۲ش)، نهج الفصاحه (مجموعه کلمات قصار حضرت رسول صلی الله علیه و آله)، تهران: دنیای دانش.
۸. ثابت، حافظ، (۱۳۷۹ش)، تربیت اسلامی کتاب چهارم، مقاله «تربیت جنسی در نهج البلاغه»، قم: مرکز مطالعات تربیت اسلامی.
۹. حر عاملی، محمد بن حسن، (۱۴۰۹ق)، وسائل الشیعه، قم: مؤسسه آل البيت (ع).
۱۰. حسینی زاده، سیدعلی، (۱۳۸۹ش)، سیره تربیتی پیامبر (صلی الله علیه و آله) و اهل بیت (علیهم السلام)، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۱۱. خمینی، روح الله، (۱۳۷۴ش)، جایگاه زن در اندیشه امام خمینی رحمه الله، تهران: مؤسسه نشر و تنظیم آثار امام خمینی رحمه الله.
۱۲. دهخدا، علی اکبر، (بی تا)، فرهنگ دهخدا، تهران: دانشگاه تهران.
۱۳. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، (۱۳۶۹ش)، مفردات الفاظ قرآن، ترجمه و تحقیق غلامرضا خسروی حسینی، تهران: مرتضوی.
۱۴. شعاری نژاد، علی اکبر، (۱۳۷۲ش)، روان شناسی رشد، تهران: انتشارات اطلاعات.
۱۵. لیثی واسطی، علی بن محمد، (۱۳۷۶ش)، عیون الحکم و المواعظ، محقق/ مصحح: حسین حسینی بیرجندی، قم: دار الحديث.
۱۶. متقی هندی، علاء الدین علی بن حسام الدین، (۱۴۰۱ق)، کنز العمال فی سنن الأقوال والأفعال، المحقق: بکری حیانی - صفوة السقا، بی جا، مؤسسه الرسالة.
۱۷. مجلسی، محمد باقر، بحار الأنوار، (۱۴۰۳ق)، بیروت: احیاء التراث العربی.
۱۸. مروجی طیبی، محمدجواد، (۱۳۹۰ش)، حقوق فرزندان در مکتب اهل بیت (ع)، قم: بوستان کتاب.
۱۹. مطهری، مرتضی، (۱۳۶۷ش)، تعلیم و تربیت در اسلام، تهران: صدرا.
۲۰. مظاهری، حسین، (۱۳۶۷ش)، تربیت فرزند از نظر اسلام، قم: سازمان تبلیغات اسلامی.
۲۱. مقدسی پور، علی، (۱۳۸۲ش)، اصول و روش های آموزش مفاهیم دینی به کودکان (۱)، نشریه معرفت، ش ۷۵ ص ۳۶ - ۴۴.
۲۲. میرعظیمی، جعفر، (۱۳۶۹ش)، حقوق والدین، قم: کتاب خانه حضرت ابوالفضل.
۲۳. ناطقی، محمدتقی، (۱۳۹۷ش)، عوامل تحکیم خانواده، بی جا: بی نا.
۲۴. نراقی، احمد، (۱۳۷۸ش)، معراج السعاده، قم: هجرت.
۲۵. نراقی، مهدی مهدی، (۱۴۱۷ق)، جامع السعادات، قم: دارالتفسیر.
۲۶. نساجی زواره، اسماعیل، (۱۳۸۵ش)، مربی شایسته، مجله فلسفه و کلام درس هایی از مکتب اسلام، ش ۲، ص ۵۱ - ۶۰.
۲۷. نوری، حسین بن محمدتقی، (۱۴۰۸ق)، مستدرک الوسائل، بیروت: مؤسسه آل البيت.